

תפיסת הזיכרון ותכנית השימור בתל אביב-יפו: שימור הצריבה התודעתית

אמנון בר אור*

תקציר

העיסוק במונח "מורשת" בישראל מעלה שאלות ותהיות רבות. חוסר הנכונות להכיר בעובדה שאנו מוקפים ביותר ממורשת אחת בלבד, מונע מרובנו לשאול את השאלות החשובות והמביכות הנוגעות לערכים העומדים בבסיסה של המורשת הבנויה. לרוב, העיסוק בשימור מסרב לדון בערכים היסטוריים תרבותיים אשר אינם תואמים את המורשת השלטת בישראל, על כן נפוצים מצבים בהם ההתמקדות היא בזיכרונות רומנטיים ולא בערכי ומהויות המבנים עצמם. מאמר זה ידון באופן בו הופך השימור לכלי פוליטי הפועל להשלטת נרטיב אחד, בעוד שהוא משכיח נרטיבים אחרים, זאת באמצעות הדגמת תהליך שימור בית שלוש שבשכונת נווה צדק, תל אביב, כמקרה בוחן.

מילות מפתח: המורשת הבנויה, שימור, שיחזור, בית שלוש, תודעה היסטורית, צריבה תודעתית

הקדמה

תחום שימור המורשת הבנויה הינו סוגיה מורכבת המציפה אינספור שאלות לדיון. שאלות אלו אשר בבסיסן הן קשות וסבוכות, הופכות עם פגישתן במציאות החברתית-פוליטית בארץ ישראל, לאקוטיות. בתהליך שימורו של כל מבנה באשר הוא, אנו נתקלים בשאלה המהותית: "מה אנו מבקשים לשמר?"

מתכננים רבים נמשכים לתחום השימור בעיקר מכיוון הרומנטיקה של החורבה. גישה זו רואה דווקא בשרידי המבנים ייצוג של התקופה בה הם נבנו. ייצוג זה אמור להישאר טהור, ואין לשנות בו דבר. גישה זו גורסת כי החורבה היא הערך העליון, ולא המבנה שהיה קיים פעם במקומה. מנגד, עולה הטענה כי תהליך שימור המורשת הבנויה לא אמור להתבסס על נקודת המבט הארכיאולוגית. שימור המורשת הבנויה נכון שיעסוק בערכים העומדים בבסיס אותם המבנים. מבנים אלו מייצגים זיכרונות אשר לאו דווקא נושאים ערכים ארכיטקטוניים גרידא. על פי גישה זו השימור אינו מתבסס על החורבה עצמה כי אם על הערכים אותם האתר ייצג לפני שהוחרב. חסידי הגישה הראשונה, בעיקר אלו העוסקים בשימור הארכיאולוגיה או בשימור אדריכלי מוכוון רומנטיקה, יטענו לרוב, כי במהלך שימור המבנה יש להסיר את כל התוספות המאוחרות שנוספו לו במרוצת השנים מאז הקמתו. תפיסה זו יוצרת לעתים תמונה מועדפת חד-צדדית וחסרה של המצב המקורי,

* המאמר נכתב בסיועו של גבריאל שווקה

בר-אור, א. (2013). תפיסת הזיכרון ותכנית השימור בתל אביב-יפו: שימור הצריבה התודעתית. **תכנון**, 10(1): 192-200.

1

בעבודות שימור
Neuesmuseum-ה
בברלין למשל, על
ידי האדריכל דויד
ציפריילד, נעשה
שימור אלמנטים מכל
השלבים והגלגולים
שעבר הבניין, ולא רק
של מצבו הראשוני
(Chipperfield, 2010)

ומתעלמת מתהליכים נוספים שעבר המבנה לאורך התקופות. במקרים רבים תהליכים אלו יכולים להיות חשובים בהרבה מתצורתו המדויקת של המבנה המקורי, הן מבחינה ארכיטקטונית והן מבחינה היסטורית ותרבותית¹. יתרה מכך, התעלמות מהשינויים שעבר המבנה, מאפשרת יצירת זיכרון קולקטיבי סלקטיבי וצריבתו בתודעה באופן חסר. הגלגולים השונים שעבר המבנה מספרים את הנרטיבים השונים הנוגעים בהם. התמקדות בתקופה מסוימת משמשת בעצם להנצחת נרטיב אחד ולהשכחת האחרים.

במהלך עבודות תיעוד ושימור בית אהרון שלוש בנווה צדק, שהתבצעו על ידי משרדי, נחשפתי לאופן שבו פרקטיקת שימור המבנים בישראל מנוצלת לטובת יצירת זיכרון סלקטיבי. זיכרון זה בא לשרת את הנרטיב ההגמוני, ולדחוק אל מחוץ לשיח את שאר הנרטיבים האחרים הקיימים במרחב. בעבודתנו בחרנו לבחון את סוגיית שימור המבנה לאור הנרטיב אליו הוא משתייך, בעוד שעיריית תל אביב-יפו בחרה לבחון את אותה סוגיה לאור הנרטיב אליו היא משתייכת, נרטיב ה"עיר הלבנה שצמחה מהחולות". מקרה בית שלוש, אותו אציג במאמר זה, מהווה דוגמה לתופעה רחבה יותר בה הופך השימור מכלי תכנוני-תרבותי לכלי פוליטי.

בית שלוש : רקע כללי

בית שלוש אשר בשכונת נווה צדק, נבנה בסוף המאה ה-19 על ידי אהרון שלוש, מקים השכונה. ככל הנראה מדובר בבית השני שבנתה המשפחה מחוץ לחומות יפו (הראשון היה בתחום שכונת אל-מנשייה). תחילה הוקם כמבנה בעל קומה אחת, לפי דגם בית החלל המרכזי הערבי (עם שינויים קלים) (איור 1). עם התרחבותה ושגשוגה הכלכלי של משפחת שלוש, נבנתה קומה נוספת מעל חלקו המזרחי של המבנה (איור 2). כ-10 שנים לאחר מכן (1916-1912) הורחבה קומה זו (אלכסנדרוביץ, 2011). בפברואר שנת 1917, כאשר התקרבו הבריטים לפלשתינה כדי לכבוש אותה מידי האימפריה העות'מאנית, אניית מלחמה בריטית אשר טווחה על יפו מהים, כיוונה את תותחיה לעבר בית החרושת למתכת של משפחת ואגנר הטמפלרית בשכונת ואלהאלה. מפעל זה, היה חיוני למאמץ המלחמתי המקומי של האימפריה העות'מנית ובעלת בריתה הגרמנית, והפך עם התקרבות הבריטים לארץ מטרה לאש בריטית. בהפגזה זו, סטה אחד הפגזים מדרכו ופגע בקומה העליונה של בית משפחת שלוש. פגז טועה זה החרב את הקומה העליונה כליל.

בספרו של ארוני שלוש (נינו של אהרון, ובנו הבכור של משה שלוש), אודות ותולדות המשפחה, התקרית מתוארת כך :

"ב'25.2.1917 התקרבו שבע אוניות של בנות הברית ובשעה 07:00 הפגיו ללא אזהרה מוקדמת, "כנהוג", את בית החרושת ווגנר. הפעם לא דייקו, והפצצות נפלו בנווה צדק לא רחוק מבית החרושת ווגנר. בשעה 10:30 נחת פגז, שסטה ממסלולו על בית אהרון שלוש, בקומה השנייה, פרץ את הקיר וזעזע את הבית. אהרון שלוש נמצא אז במיטתו. עם פגיעת הפגז בבית, עף אהרון עם מיטתו מהקומה השנייה עד לחצר. בן שמונים ושבע היה אז הזקן, ונחת ללא פגע עם המיטה" (שלוש, 1991, עמ' 37).

טקסט זה מעיד כי אכן נהרסה קומתו העליונה של המבנה (איור 3), שהיה עד אותה העת בן שתי קומות. מכאן, שהקומה העליונה הבנויה היום נבנתה מחדש לאחר ההפצה הבריטית.

איור 1: בית שלוש במצבו הראשוני, סביבות 1895
(מקור: אוסף משפחת שלוש)

איור 2: בית שלוש, 1911
(מקור: הארכיון הציוני)

איור 3: בית שלוש, 1917
(מקור: Palestine exploration fund archives, London)

לאחר הפגיעה בבית, גורשה משפחת שלוש יחד עם שאר יהודי יפו על ידי השלטונות העות'מאניים. גלות זו ארכה עד ספטמבר-אוקטובר 1918, כאשר חזרה המשפחה העירה. מצבה הכלכלי כבר לא היה בשיאו, אהרון שלוש היה כבר אלמן זקן בן 88. הבנים, יוסף אליהו ואברהם חיים, התחתנו ועזבו את הבית. על כן, ככל הנראה, שיקום הקומה העליונה התבצע באופן חלקי בלבד, ובית המשפחה לא הוחזר עוד למלוא הדרו (מהימים שלפני מלחמת העולם הראשונה).

אהרון שלוש נפטר בשיבה טובה בשנת 1920. זמן קצר לאחר מכן הוסב ביתו למקום מושבו של בית הספר "תחכמוני" ומאוחר יותר ל"בית הספר המערבי". עם נטישת המבנה בשנות ה-60, סימל הבית יותר מכל את הזנחתה ושקיעתה של שכונת נווה צדק. ביתו של מקים השכונה, הגביר אהרון שלוש, עמד נטוש ומוזנח בראש הגבעה (איור 4), משקיף על שכונת נווה צדק ההולכת וגוועת.

שימור ערכי בית שלוש

בשנות ה-80 של המאה העשרים החל תהליך של התחדשות בשכונת נווה צדק. השכונה הפכה מאחת מ"משכונות העוני" של תל אביב לאחד המקומות המבוקשים ביותר בעיר. חלק ניכר מתהליך זה נבע מהיקסמות מערכיה האסתטיים של השכונה הוותיקה המבוטאים במרקמה ובבתי. תל אביב, לבושת שמלת המלט והבטון, גילתה שיש לה רובע היסטורי המורכב מבתי אבן ציוריים, רעפי חרס, מרפסות עץ עם צבע מתקלף וסמטאות צרות וציוריות. נווה צדק הפכה למכרה נדל"ן. על כן, ה"שימור" שהתבצע בשכונה אינו אלא קוסמטי ומדומיין. מעולם לא דובר בערכים ההיסטוריים או התרבותיים בהם שימור השכונה ובתיה אמור היה לעסוק, עם היעלמותם של תושבי השכונה המקוריים, ערכים אלו כמעט וחדלו מלהתקיים.

שכונת נווה צדק הודחקה לעתים קרובות מההיסטוריה של תל אביב, כך גם משפחת שלוש שלא קיבלה את המקום הראוי לה בזיכרון הקולקטיבי (אלכסדרוביץ, 2010). המשפחה הספרדית המסורתית שהגיעה מאלג'יריה, לא תאמה את אופי העיר הלבנה (תרתי משמע) (שם). שימורה של העיר הלבנה הפך מאינטרס לאומי שמבטא את הערכים הציוניים של תל אביב, לאינטרס בינלאומי בשל הערכים הארכיטקטוניים המיוצגים בתכנונה ובסגנון בתייה. לעומת זאת, שימור נווה צדק, שנבנתה כשכונה יהודית שאינה מופרדת מיפו (בניגוד לשכונת אחוזת בית), ואימצה את הסגנונות והטיפולוגיות הארכיטקטוניות של העיר הערבית (שם), נשאר עניין של רומנטיקה נדל"נית והדיון לגבי נשאר לרוב בממד האסטטי והכלכלי.

עבודות השיקום בבית שלוש הותחלו על ידי הבעלים החדשים, האחים וורסאנו, אשר רכשו בשנת 2002 את הזכויות במגרש מיורשי משפחת שלוש. אלו, פנו למשרדי לשם תיעוד המבנה (בהתאם לבקשת עיריית תל אביב כחלק מהליך קידום תב"ע לתוספת יחידת דיור במגרש). כחלק מתהליך תיעוד הבית, עלתה השאלה, מה נכון יהיה לשמר? התשובה במקרה זה הייתה ברורה וחד משמעית: אנו משמרים את ביתו של אהרון שלוש, יזם מקים שכונת נווה צדק, "הגביר". במקרה זה אנו מעוניינים לשמר את שיא כוחו והשפעתו של אהרון שלוש. שיא זה בא לידי ביטוי כשהמבנה עמד במלוא הדרו. על כן, ביקשנו להחזיר את המבנה לתקופה זו.

עיריית תל אביב-יפו התנגדה לבקשתנו - המהלך נצבע על ידה בצבעים של תאוות בצע נדל"נית (של בעליו החדשים של המבנה) המבקשת למקסם את השטח הבנוי במתחם על ידי השלמת הקומה העליונה. אחת הטענות שצינו נציגי עיריית תל אביב-יפו בהתנגדותם לבקשת השחזור המלא הייתה כי "... בית שלוש בממדיו הנוכחיים, (ללא תוספות) חקוק בתודעה ההיסטורית" תגובה זו הובילה לדרישה להשאיר את המבנה במצבו הנוכחי ללא כל שיחזור (ישיבת ועדת השימור המקומית 1101). תגובה זו, מדגישה באופן ברור ביותר את הפוליטיזציה של השימור. ה"שימור" לפי דרישת עיריית תל אביב-יפו, לא עוסק רק בשימור הערכים ההיסטוריים, התרבותיים או הארכיטקטוניים, אנו אמורים לשמר גם ובעיקר את "התודעה ההיסטורית". קשה שלא לשאול את עצמנו- למה שייכת אותה "תודעה היסטורית"? התודעה ההיסטורית נקבעת תמיד על ידי המנצחים, בוני ה"עיר הלבנה" במקרה זה. כאשר עיריית תל אביב-יפו טוענת שהיא עוסקת בשימור אותה ה"תודעה", היא בעצם משרתת את הנרטיב ש"המנצחים" הצליחו להנחיל ולצרוב בקולקטיב. ניתן לטעון כי השימור בתל אביב בא באופן גלוי לשרת נרטיב מסוים, נרטיב העיר הלבנה שצמחה מהחולות, כל נרטיב אחר אינו ראוי כנראה להתייחסות מעמיקה יותר מאשר הדגשת הערכים האסתטיים שלו.

לאחר סירוב ועדת השימור העירונית לאפשר את שיחזור המבנה במלואו, הועלה העניין בפני ועדת הערר המחוזית. ראשית קבעה הועדה סיוור במתחם. לאחר הביקור במקום, ולאחר שנוכחה הועדה לעומקו של המחקר והתיעוד ההיסטורי והאדריכלי, הסכימה מחלקת השימור להצעת התכנון והשחזור כפי שהוגש להיתר בנייה. הועדה קבעה כי היא "אינה מתנגדת להיתר הבנייה בכפוף לתיאום רום גג הרעפים אשר ייבנה מעל לקומה השנייה" (ועדת הערר המחוזית 14.5.12).

ועדת הערר ביקשה ממחלקת השימור של עיריית תל אביב-יפו לנסח מסמך המסכם את עקרונותיה בנוגע לתהליך שיחזור המבנים למצבם המקורי. מסמך רשמי זה, שהוא נדיר מסוגו בישראל, מגדיר עקרונות מנחים אשר חייבים להילקח בחשבון על ידי כל אדריכל המעוניין לטפל במבנה היסטורי לשימור. אחד העקרונות במסמך זה קובע כי "הכרזת מבנה כמבנה לשימור מקפלת בתוכה את ערכיו של המבנה והנרטיב אליו משתייך הסיפור שלו..." (פרוטוקול ועדת הערר המחוזית). עקרון זה, שלכאורה נראה די שולי, הינו היפוך טוטאלי (ומבורך) לגישתה הראשונית של עיריית תל אביב-יפו, שהתייחסה בתחילה ל"תודעה ההיסטורית" כמרכיב העיקרי בקביעת חשיבות השימור, בתשובה לשאלה "מה אנו מבקשים לשמר?".

עיריית תל אביב-יפו אולצה להכיר בעובדה כי בתחום שיפוטה כיום קיים יותר מנרטיב אחד, וכי הערכים שהוגדרו קשורים לנרטיב שאליה הבניין משתייך ולא לנרטיב של המתבונן בו. אולם, מסמך העקרונות (שם) חוזר על הגישה הראשונית של מחלקות השימור בקביעתו כי "...עשויים להיות מצבים, כמו במקרה דנן, שחלק מהמבנה אשר השתייך אליו במועד בו נודעו ערכיו ברבים פורק או נהרס במהלך הזמן. במקרים כאלה אנו שוקלים ובוחנים את משמעות החזרת חלקים אלה למבנה על מנת לחזק את ערכו המקורי" (ישיבת ועדת הערר המחוזית 14.5.12). מה שניתן להבין מהתנסחות זו הוא שערכיו המקוריים של הבניין הם אלו שנודעו ברבים. נשאלת השאלה: מי הם אותם רבים?

אם קודם לכן קבע מסמך העקרונות כי ערכי המבנה נובעים מהנרטיב אליו הוא משתייך, הרי שיצירת תלות בין ערכי המבנה ל"דיעת הרבים" (קרי החורבה בנוה צדק) מנכסת את ערכי המבנה לנרטיב ההגמוני המעדיף להשאיר את המבנה כחורבה. הרי הוא ולא אחר זה אשר הונחל לרבים ונמצא בתודעתם.

שימור מבנים משתייך לתחום שימור המורשת הבנויה. המושג "מורשת", הינו מושג טעון בישראל כיום. כאשר אנו דנים במורשת, באיזו מורשת אנו דנים? למי היא שייכת? אנו מסרבים, פעם אחר פעם להודות שאת חלקת האדמה עליה אנו עומדים חולקות מספר קבוצות להן יותר ממורשת אחת בלבד. זו לצד זו, חולקות את המרחב המורשת הציונית, הפלשתינית, החילונית, הדתית, המוסלמית, היהודית, הנוצרית ועוד. לכן, נכון לומר כי המורשת הבנויה היא תולדה של אסופת "מורשות" שעיצבו אותה לאורך השנים. כל עוד אנו מבינים זאת, לא נוצרת בעיה. הבעייתיות מתחילה כאשר אנו משתמשים בביטויים כמו "נודע ברבים" או "תודעה היסטורית", כי הרי בכך אנו נוטים לשפוט את ערכי המורשת הבנויה בהתבסס על מורשת אחת בלבד, זו השלטת. במקרה כזה שימור המורשת הבנויה הופך באחת לכלי פוליטי, על אף העובדה כי רוב המומחים העוסקים בנושא מהססים בפועל לדון בו.

כאשר שימור המורשת מסייע לשימור הנרטיב הרצוי, הערכים המשתייכים לנרטיבים האחרים, מפריעים לזה השולט. לכן, לא רק שלא ראוי לשמרם, אפילו רצוי שלא לעשות כן. מיותר לציין מהו אותו זיכרון קולקטיבי אשר בוחרים מרבית האדריכלים הישראלים לשמר. אל לנו לשכוח כי במקרה של בית אהרון שלוש עדיין מדובר בביתו של אחד מראשי הציונות המעשית, בארץ ישראל, אחד ממכובדי הקהילה היהודית של יפו באותם הימים,

ראש אחת המשפחות היהודיות החשובות בעיר, מקים שכונת נווה צדק, אדם שתרומו להקמת העיר תל-אביב בלתי ניתנת לערעור. יש ונדמה לעיתים כי גם הוא הושכח מן הזיכרון הקולקטיבי של העיר.

מניעת שחזורו של בית שלוש לשיא הדרו (קרי, הבית לפני ההפצה ב-1917) היא בעצם הקפאתו של הבית בתקופתו העלובה ביותר, לאחר שנעזב על ידי המשפחה והפך לסממן של התפוררות והזנחתה של שכונת נווה צדק. הקפאת הבית במצב זה, כשקומתו העליונה חצי חרבה. שומרת על חוסר ההכרה הבין דורי בתרומתו של אהרון שלוש וצאצאיו בהקמת שכונותיה הראשונות של תל אביב. התהפוכות שהליך שימור ושחזור בית שלוש עבר מלמדות עד כמה נושא זה טרם הוגדר וגובש בישראל, ועל כן מתנהל בצורה מקובעת וצרת אופקים. קשה שלא לתהות איך הדיון על ערכי הבית היה מתנהל לולא היה מדובר בבית משפחה מעט פחות ציונית, או יהודית (שלא נגיד ערבית), והאם דיון מסוג זה היה מתקיים בכלל. לשמחתנו, החלטת ועדת הערר אפשרה את תכנון השחזור המלא אשר נמצא היום בהליכי רישוי ואישור.

התודעה הצרובה

נרטיבים הנמצאים בקונפליקט מוצאים לנכון לנכס את המרחב. במקרים רבים בארץ למקום נתון מיוחסות שתי "היסטוריות" אשר אינן תואמות אחת את השנייה, אינן משתלבות האחת עם השנייה ואף דוחות באופן מוחלט זו את זו. במצב זה ביטול של נרטיב אחד את הנרטיב האחר נתפס כערך עליון שאמור להבטיח את נצחונם של הראשון. ברוב המקרים, ההיסטוריה שזוכה לבטל את יריבתה היא ההיסטוריה המנצחת, זו אשר נכתבת ונצרכת שוב ושוב במרחב הציבורי ובתודעה הציבורית.

בהתרסה לאמירתו של המצביא הפרוסי קארל פון קלאוסביץ' שטען ש"המלחמה היא המשך הפוליטיקה בדרכים אחרות", טען מישל פוקו כי "הפוליטיקה היא המשך המלחמה בדרכים אחרות" (Foucault, 1975). במלחמה, לאחר נצחונם של צד אחד, פונה המנצח להנחלת הנרטיב שלו והשלטתו, על מנת שיוכל לייצב את שלטונו. לאחר שנרטיב זה מבוסס דיו, עוסק הצד המנצח בשימור האקסקלוסיביות שלו על המרחב. ניתן לטעון בבירור כי במקרים רבים, שימור המורשת הבנויה בארץ הינו "המשך המלחמה בדרכים אחרות".

ניתן למצוא דוגמאות רבות לשימורו של הנרטיב השולט. דוגמא לכך היא כיכר השעון ביפו (איור 5). בכיכר זו עמד עד שנת 1948, מבנה הסראייה החדש, מבנה נאו-קלאסי ששימש כמושב השלטון ביפו מסוף המאה ה-19, עד שפוצץ על ידי אנשי הלח"י בינואר 1948. שרידי המבנה עמדו במשך שנים רבות בכיכר המרכזית ביפו, עד שהוחלט ל"שמר" את המבנה. "שימור" המבנה בוצע על ידי שיקום ושיחזור חלקי בלבד של חזית העמודים הראשית הפונה לכיכר. "שימור" זה ביטל את נוכחותו הפיזית של המבנה ומכאן גם את נוכחותו בתודעה הציבורית. כך, הפך למעשה המבנה למונומנט זיכרון חסר פשר מציאותי.

התוהה על כוונותיה של עיריית תל אביב-יפו בפיתוח אזור היסטורי חשוב זה, צריך לקרוא את שמות הרחובות, "רציף העלייה השנייה", "מרוזק ועזר", "נחום גולדמן" ו"דוד רזיאל", הנפגשים כולם אל מול החזית "המשומרת"

של בניין הסראייה. כיבוש יפו אולי תם ונשלם במאי 1948, אך הוא מתרחש כל יום מחדש בכיכר השעון. קשה שלא לראות את הקשר הקיים בין חורבת בית הסראייה ביפו לבין תיאוריית ה-Ruinwert של Speer (1969). תיאוריה זו, המכונה תיאוריית "ערך השרידים", ראתה בשרידי מבנים מתקופות היסטוריות שונות, כייצוג עליון של התקופה. התיאוריה אף דגלה בהפעלת שיקול בהגדרת האופן בו תראה חורבת המבנה אותו רוצים לתכנן.

איור 4: בית שלוש, 1980
(צילום: חוני המעגל)

איור 5: כיכר השעון- יפו, 2011
(צילום: מיכל בר-אור)

אחרית דבר

סוגיית שחזורו של בית שלוש היא דוגמה מובהקת למורכבות סוגיית שימור המורשת הבנויה בתרבות הישראלית. בישראל של היום לא נותר מקום רב לנרטיבים אחרים וסותרים. הנרטיב הציוני גייס לעצמו גם את שימור המורשת הבנויה לטובת הנצחת נצחוננו. ניכוס זה, קבע מה "נכנס" לרשימות השימור השונות ברחבי הארץ. בפרויקט "מיני ישראל", שנחנך בשנת 2003, ניתן לראות את המורשת הישראלית הבנויה כפי שהיא נתפסת בעיני ההגמוניה הישראלית, ואת האופן שבו ההגמוניה מעוניינת להציג אותה. באתר, מוצגים גם מודלים מוקטנים של כנסיות ומסגדים, אך לא כחלק מ"התרבות הישראלית", אלא כפינות ציוריות נטולות קונטקסט עכשווי שאמורות לשרת בעיקר את מאה אלף התיירים הפוקדים אותן מדי שנה.

אהרון שלוש, מיוצג גם הוא במתחם "מיני ישראל" אולם מיותר כנראה לציין כי ביתו מיוצג כאשר קומתו העליונה חצי הרוסה; המבנה מופיע כחורבה בשכונת נווה צדק הרומנטית.

העוסקים בתחום המורשת הבנויה, רצוי שינסו להבין את יחסי מערכת הכוחות בה אנו חיים, עובדים ומתכננים. על בסיס הבנה זו, ובאמצעות שאילת השאלות הנכונות ומענה עליהן, יכולים אנו להגדיר ולבחור את הצעדים אותם אנו מעוניינים לבצע (על בסיס מהותם). רק כך, אנו מביטיחים לעצמנו לא להיות כלים במאבקים ואינטרסים פוליטיים ומקומיים. באופן זה, שימור המרחב בו אנו חיים לא יהווה שעתוק מוגדל של מייצג "מיני ישראל".

מקרה שיחזור בית שלוש כפי שאושר על ידי וועדת הערר המחוזית, הינו תקדים פורץ דרך בדיון אודות מהות השימור בארץ. פרקטיקת השימור נתפסה לרוב כהקפאה של המצב הקיים. הכרה בכך שלמבנה ערכים שמעבר ל"צריבתו בתודעה הציבורית", תאפשר דיון אמיתי בשימור הערכים העומדים בבסיסו, אותם אנו אמורים ומעוניינים לשמר.

מקורות

- אלכסנדרוביץ, א. (2010) כורכר מלט ערבים, יהודים: איך בונים עיר עברית, תיאוריה וביקורת 36, אביב 2010, הקיבוץ המאוחד.
- שלוש, א. (1991), מגאלאביה לכובע טמבל: סיפורה של משפחה, בני ישראל, תל-אביב.
- ועדת הערר המחוזית, תל אביב, החלטות תא/5415/11, 14.15.2012.
- הוועדה המקומית תל אביב, פרוטוקול הישיבה לשימור 3.1.2011, ישיבה מס' 1101.
- Chipperfield, D, (2010) *Neues Museum*, Berlin, Walter Konig, Koln.
- Foucault, M., (1975-1976), "Society must be defended" *Lectures at the College de France*. Paris, p.15.
- Speer, A., (1969), *Errinerungen*, Ullstein Verlag gmbh, Frankfurt.